

Arhivi, družbene spremembe in pravosodje

JELKA MELIK

Družbene spremembe zahtevajo spremembe v pravu. Večje in močnejše so spremembe v družbi, občutnejše so spremembe v pravni nadstavbi, pravni ureditvi. "Tako kot vsak drug, je tudi slovenski pravni sistem pogojen s socialnimi, političnimi in kulturnimi okoliščinami. V moderni dobi je bila kontinuiteta v tem sistemu vsaj trikrat prekinjena zaradi sprememb v politični pripadnosti slovenskega ozemlja oziroma njihovih prebivalcev. To se je zgodilo ob koncu avstro-ogrske države (1918), ob koncu kraljevine Jugoslavije (1941) oziroma začetku federativne republike Jugoslavije (1945) ter ob začetku samostojne slovenske države (1991)."¹ Decembra 1991 je Slovenija sprejela ustavo, ki so ji sledili novi zakoni na vseh temeljnih pravnih področjih, tudi v pravosodju, in prav tako na arhivskem področju. Pravo je namreč skupek pravil, ki uravnavajo razmerja človeka do sočloveka, ki od vseh družbenih pravil najusodnejše odmerjajo človekove korake in mu določajo način življenja v neki družbi. Pravo je družbeni pojav, ki ga določajo pravne norme, pravni odnosi in vrednote. Namen prava je od samega začetka prav gotovo vzpostaviti red in zagotoviti pravičnost.² Pravo sestavljajo tista pravila, ki v največji meri določajo ustroj in način delovanja družbe. V pravnem sistemu se torej odražajo vsa temeljna politična, ekonomska in etična načela, ki prevladujejo v družbi.

Zakaj to poudarjanje? Arhiv kot hranitelj narodovega spomina mora takim prelomnim obdobjem posvetiti še posebej veliko pozornost, saj prinašajo nov način življenja, mišljenja in delovanja družbe. Tudi čas v neposredni bližini teh sprememb je zelo pomemben za razumevanje kasnejšega časa, odločilen za razumevanje novih družbenih procesov, usoden za poznejše razmerje sil in položaj posameznikov. Tako je v naši zavesti navzoče leto 1945 in obdobje, ki mu je sledilo. Še več. Takratna dogajanja danes še posebej oživljamo v svojem spominu in iščemo pravičnosti za nekatere, obsodbo za druge. Razgajamo povojne zločine, nepravilnosti, izigravanja prava in ugotavljamo, kako so se z uničevanjem dokumentarnega oziroma arhivskega gradiva zakrivali sledovi. Tudi s področja pravosodja imamo spravljeni taka poročila. Poglejmo si samo en primer: okrožnica ministrstva za pravosodje, ki je bila namenjena "vsem sodiščem". Našli smo jo v

fondu Vrhovnega sodišča, med dokumenti sodne uprave iz leta 1946 pod naslovom "Izločanje spisov"³: "Po nalogu Predsedstva vlade LRS z dne 17. 6. 1946, št. 815/5/46 in po nalogu zveznega ministrstva za pravosodje z dne 2. 5. 1946, št. 1581/46 je treba čimprej oddati v predelavo ves nepotreben uporabljen papir, ker ga papirnice v svoji proizvodnji težko pogrešajo. Glede na to naj se sodišča lotijo izločanja starih spisov, za kar je zlasti primeren sedanji poletni čas, ko se more delo opravljati na prostem. Delo se mora vršiti pod nadzorstvom predsednika sodišča ali sodnika, ki ga v to določi. Že ta naj po svoji izprevidnosti odbere one spise, ki bi utegnili biti važni za zgodovinsko ali siceršnjo znanstveno raziskovanje..."

Prav je, da gledamo nazaj in zmajujemo z glavo. Manj dobro pa bi bilo, če ne bi bili kritično udeleženi v sedanjem času. Družbeni red se je zamenjal, dobili smo svojo državo. Lastninska razmerja so se bistveno spremenila. Iz socializma smo stopili nazaj oziroma naprej v kapitalizem. Arhiv, kot shramba spomina in narodni dokument, mora biti v tem času še posebej buden. Zanamcem mora ohraniti čim več dokumentov: za kulturo in narodov ponos, za znanstvena proučevanja, za pravno varnost, pa tudi takih manj prijetnih, za morebitno popravilo krivic.

Kaj se torej dogaja na arhivskem področju, kakšna je zakonodaja in kakšna praksa? Na tem mestu ne bomo obravnavali vseh treh najpomembnejših področij državne oblasti, temveč se bomo posvetili le tretji, sodni. Zakaj? Delo prve in druge veje oblasti, zakonodajne in izvršilne, je dokaj razvidno iz nastajajočih zakonov, odlokov in drugih pravnih aktov, načina življenja in drugih kazalcev, ki so dostopni tudi drugje, ne le v arhivih. Pravosodje pa ima povsem samosvojnaravo. Sodna oblast je pravzaprav bližje izvršilni kot zakonodajni, saj prav tako izvršuje zakone. V zgodovini celinske Evrope sta bili tudi ti dve veji dolgo združeni.⁴ Temeljno opravilo pravosodja je reševanje spopadov in sporov med pravnimi subjekti v neki družbi.⁵ Dokumenti, ki nastajajo na tem področju, kažejo, kaj v družbi ni urejeno, kaj ne gre gladko, kaj vznemirja, kaj boli, kaj se zdi krivično za nekatere in kaj za druge. Vrsta

¹ Albin Igličar, Teme iz sociologije prava, Ljubljana 1997, str. 213.

² Več o tem glej Vladimir Simič, Podjetje in delo, 6-7/2001/XXVII, str. 1073.

³ AS, Vrhovno sodišče Republike Slovenije, Vrhovno sodišče federalne Slovenije v Ljubljani, Su 122/1946. Zadeva je bila vpisana v vpisnik 1. julija 1946 in zaključena 7. julija 1951.

⁴ Franc Grad, Igor Kaučič, Ciril Ribičič, Ivan Kristan, DRŽAVNA UREDITEV SLOVENIJE, Ljubljana 1999, str. 179.

⁵ Glej Albin Igličar, Teme iz sociologije prava, Ljubljana 1997, str. 159.

spora na eni strani in način reševanja le-tega na drugi pa zelo dobro kažete, kakšen je družbeni sistem, kako delujejo zakoni in načela v praksi. Konflikti v prehodnih časih so še posebej izpovedni. To najlažje razumemo, ko se spomnimo vseh povojnih sodnih procesov. "Toda sodne funkcije ni mogoče v celoti zožiti samo na razsojanje v sporu, saj nastopa tudi v primeru, kadar ne gre za spor, temveč posega državna oblast v najpomembnejše interese posameznika in v njegove pravice in svoboščine. Čeprav morajo vsi državni organi pri svojem delovanju spoštovati ustavne pravice in svoboščine, je vendarle to še posebej naloga sodstva. Zato ima delovanje sodne funkcije odločilen pomen uresničevanja načela pravne države... V svojem razvoju si je sodna funkcija priborila tudi pravico nadzorovati delo državne uprave (upravna sodišča) in celo zakonodajo (ustavosodna funkcija) ter razreševati spore med različnimi državnimi organi."⁶ Kakšno pa je današnja stanje? Je poskrbljeno, da se bodo "dokumenti prehoda" ohranili?

Pravosodni sistem sestavljajo v naši državi predvsem sodišča in še nekateri drugi organi ter službe, ki so močnejše in trajno povezani z delovanjem sodne oblasti. Tako prištevamo med pravosodne organe državno tožilstvo, organe za postopek o prekrških, odvetništvo in notariat, pa tudi državno in družbeno pravobranilstvo ter celo ustavno sodišče.

Poglejmo si najprej **sodišča**, ki jim je dodeljeno odločanje o posameznih pomembnih pravnih urejenih razmerjih ter varstvo temeljnih pravic in svoboščin.⁷ Slovenska ustava⁸ ima o tem nekaj določil, glavnino pa prepušča zakonski ureditvi.⁹ Ustava zagotavlja državljanom: "Vsakdo ima pravico, da o njegovih pravicah in dolžnostih ter o obtožbah proti njemu brez nepotrebnega odlašanja odloča neodvisno, nepristransko in z zakonom ustanovljeno sodišče.

Sodi mu lahko samo sodnik, ki je izbran po pravilih, vnaprej določenih z zakonom in s sodnim redom."¹⁰ Poleg pravice do sodnega varstva razglašata ustava tudi javnost sojenja¹¹ in pravico do pravnega sredstva,¹² neodvisnost sodnikov¹³ ter prepoved ustanavljanja izrednih sodišč,¹⁴ udeležbo državljanov pri izvajanju sodne oblasti,¹⁵ trajnost sodniške funkcije.¹⁶ Določa tudi, da je

najvišje sodišče v državi Vrhovno sodišče, ki odloča predvsem o rednih in izrednih pravnih sredstvih;¹⁷ da sodnike voli državni zbor na predlog sodnega sveta¹⁸ ter vsebuje določbe o odvzemu sodniške funkcije,¹⁹ o sodniški imuniteti²⁰ in nezdržljivosti sodniške funkcije.²¹ Vrste sodišč in njihovo pristojnost določa Zakon o sodiščih.²² **Sodišča splošne pristojnosti** so po tem zakonu okrajna, okrožna in višja sodišča ter Vrhovno sodišče Republike Slovenije. Okrajna in okrožna sodišča sodijo na prvi stopnji, in sicer okrajna sodišča v manj pomembnih, okrožna pa v bolj pomembnih zadevah. Okrajna sodišča so pristojna za lažja kazniva dejanja (kjer je zagrožena denarna kazen ali kazen zopora do treh let) in opravljajo preiskovalna dejanja v zvezi s temi kaznivimi dejanji ter druga opravila, ki jim jih je naložil zakon. V civilnih zadevah odločajo ta sodišča o premoženjskih sporih manjše vrednosti (če vrednost spornega zahtevka ne presega dveh milijonov tolarjev), v zadevah motenja posesti, v sporih glede služnosti, v najemnih in zakupnih razmerjih, v sporih o preživljanju in drugih, odločajo o izvršilnih, zapuščinskih in drugih nepravdnih zadevah ter vodijo zemljiško knjigo. Okrožna sodišča so pristojna predvsem za odločanje o težjih kaznivih dejanjih ter o pomembnejših civilnih zadevah, v sporih iz družinskih razmerij, v gospodarskih sporih, o prisilni poravnavi, stečaju ter likvidaciji in vodijo sodni register.²³ Na drugi stopnji sodijo višja sodišča, ki odločajo predvsem o pritožbah zoper odločbe prvostopenjskih sodišč in razsojajo spore o pristojnosti med njimi. Najpomembnejša naloga vrhovnega sodišča pa je, da odloča na tretji stopnji o pritožbah zoper odločbe sodišč druge stopnje in praviloma o izrednih pravnih sredstvih zoper odločbe sodišč druge stopnje ter o sporih o pristojnosti med vsemi nižjimi sodišči. Silno pomembna je tudi skrb vrhovnega sodišča za enotno sodno prakso vseh sodišč v Sloveniji in odločanje o nekaterih drugih vprašanjih, ki so splošnega in načelnega pomena za delovanje sodne veje oblasti. **Vrhovno** sodišče RS predstavlja vrh piramide, neposredno pod njim so štiri višja sodišča, ki imajo na svojem območju različno število okrožnih in okrajnih sodišč: **Višje** sodišče v Celju z enim okrožnim in šestimi okrajnimi sodišči (*Okrožno sodišče v Celju /Okrajno sodišče v Celju, Okrajno sodišče v Sentjurju pri Celju, Okrajno sodišče v Slovenskih Konjicah, Okrajno sodišče v Šmarju pri Jelšah, Okrajno sodišče v Velenju, Okrajno sodišče v Žalcu*); **Višje** sodišče

⁶ Franc Grad, Igor Kaučič, Ciril Ribičič, Ivan Kristan, DRŽAVNA UREDITEV SLOVENIJE, Ljubljana 1999, str. 179.

⁷ Anton PERENIČ, Pravo, (2., popravljena izdaja, DZS) Ljubljana 1999, str. 139.

⁸ Uradni list RS, št. 33/91.

⁹ Ustava Republike Slovenije, 126. člen.

¹⁰ Ustava Republike Slovenije, 23. člen.

¹¹ Ustava Republike Slovenije, 24. člen.

¹² Ustava Republike Slovenije, 25. člen.

¹³ Ustava Republike Slovenije, 125. člen.

¹⁴ Ustava Republike Slovenije, 126. člen.

¹⁵ Ustava Republike Slovenije, 128. člen.

¹⁶ Ustava Republike Slovenije, 129. člen.

¹⁷ Ustava Republike Slovenije, 127. člen.

¹⁸ Ustava Republike Slovenije, 130. člen.

¹⁹ Ustava Republike Slovenije, 132. člen.

²⁰ Ustava Republike Slovenije, 134. člen.

²¹ Ustava Republike Slovenije, 133. člen.

²² Uradni list RS, št. 19/94, št. 45/95.

²³ Anton PERENIČ, Pravo, (2., popravljena izdaja, DZS) Ljubljana 1999, str. 141.

v Kopru z dvema okrožnima in devetimi okrajnimi sodišči (*Okrožno sodišče v Kopru* /Okrajno sodišče v Ilirski Bistrici, Okrajno sodišče v Kopru, Okrajno sodišče v Piranu, Okrajno sodišče v Postojni, Okrajno sodišče v Sežani/ Okrožno sodišče v Novi Gorici /Okrajno sodišče v Ajdovščini, Okrajno sodišče v Idriji, Okrajno sodišče v Novi Gorici, Okrajno sodišče v Tolminu/); **Višje** sodišče v Ljubljani s štirimi okrožnimi in devetnajstimi okrajnimi sodišči (*Okrožno sodišče v Kranju* /Okrajno sodišče na Jesenicah, Okrajno sodišče v Kranju, Okrajno sodišče v Radovljici, Okrajno sodišče v Škofji Loki/, *Okrožno sodišče v Krškem* /Okrajno sodišče v Brežicah, Okrajno sodišče v Krškem, Okrajno sodišče v Sevnici/, *Okrožno sodišče v Ljubljani* /Okrajno sodišče na Vrhniki, Okrajno sodišče v Cerknici, Okrajno sodišče v Domžalah, Okrajno sodišče v Grosupljem, Okrajno sodišče v Kamniku, Okrajno sodišče v Kočevju, Okrajno sodišče v Litiji, Okrajno sodišče v Ljubljani, Okrajno sodišče v Trbovljah/, *Okrožno sodišče v Novem mestu* /Okrajno sodišče v Novem Mestu, Okrajno sodišče v Trebnjem, Okrajno sodišče v Črnomlju/); **Višje** sodišče v Mariboru s štirimi okrožnimi in desetimi okrajnimi sodišči (*Okrožno sodišče na Ptuju* /Okrajno sodišče na Ptuju, Okrajno sodišče v Ormožu/, *Okrožno sodišče v Mariboru* /Okrajno sodišče v Lenartu, Okrajno sodišče v Mariboru, Okrajno sodišče v Slovenski Bistrici/, *Okrožno sodišče v Murski Soboti* /Okrajno sodišče v Gornji Radgoni, Okrajno sodišče v Lendavi, Okrajno sodišče v Ljutomeru, Okrajno sodišče v Murski Soboti/, *Okrožno sodišče v Slovenj Gradcu* /Okrajno sodišče v Slovenj Gradcu/). Tako so prenehala z delovati prejšnja temeljna sodišča, ki so delovala na Slovenskem od 1. januarja 1979.²⁴ S 1. januarjem 1995 so prevzela okrožna sodišča vse zadeve temeljnih in višjih sodišč, za katere so po novem zakonu pristojna. Prav tako so nova okrajna sodišča prevzela vse druge zadeve temeljnih sodišč. Po določbi zakona so bila dolžna arhive nekdanjih okrožnih sodišč prevzeti okrožna sodišča iz tega zakona, arhive nekdanjih občinskih sodišč pa okrajna sodišča.²⁵

Poleg sodišč splošne pristojnosti zakon o sodiščih predvideva tudi **specializirana sodišča** za zadeve z določenih pravnih področij, ki se ustanove s posebnim zakonom.²⁶ Z Zakonom o delovnih in socialnih sodiščih²⁷ so bila tako ustanovljena **delovna in socialna sodišča**. Ta sodišča so na prvi stopnji pristojna za odločanje v individualnih in kolektivnih delovnih sporih ter v socialnih sporih s področij pokojninskega in invalidskega ter zdravstvenega zavarovanja, zavarovanja za primer brezposelnosti ter družinskih in

socialnih prejemkov. Na drugi stopnji pa višje sodišče odloča o pritožbah zoper odločbe prvostopenjskih sodišč.²⁸ Tako delujejo: Delovno in socialno sodišče v Ljubljani z oddelki v Brežicah, Kranju in Novem mestu ter Socialnim oddelkom v Ljubljani, Delovno sodišče v Celju, Delovno sodišče v Kopru z oddelki v Novi Gorici in Postojni, Delovno sodišče v Mariboru z oddelki na Ptuju, Murski Soboti in Slovenj Gradcu ter Višje delovno in socialno sodišče.²⁹ Ta sodišča so pravzaprav nadomestila in nasledila nekdanja sodišča združenega dela.³⁰

Upravno sodstvo je urejeno z zakonom o upravnem sporu.³¹ Upravni spor je postopek, v katerem se izvaja nadzor nad delom uprave. V upravnem sporu se zagotavlja sodno varstvo pravic in pravnih interesov posameznikov, pravnih oseb in drugih oseb, če so lahko nosilci pravic in obveznosti, proti odločitvam in dejanjem upravnih oziroma v skladu z zakonom drugih državnih organov, organov lokalnih skupnosti in nosilcev javnih pooblastil. V upravnem sporu odloča sodišče o zakonitosti dokončnih posamičnih aktov, ki jih izdajo državni organi, organi lokalne skupnosti ali druge osebe, ki so nosilci javnih pooblastil; o zakonitosti posamičnih aktov in dejanj, s katerimi se posega v ustavne pravice posameznika, če ni zagotovljeno drugo sodno varstvo; o zakonitosti aktov državnih organov, organov lokalne skupnosti in nosilcev javnih pooblastil, izdanih v obliki predpisa, kolikor urejajo posamična razmerja.³² V upravnem sporu sedaj odločata dve sodišči, in sicer posebno Upravno sodišče in Vrhovno sodišče. Na prvi stopnji sodi praviloma Upravno sodišče, ki ima sedež v Ljubljani in zunanje oddelke v Celju, Mariboru in Novi Gorici. V nekaterih najpomembnejših zadevah pa sodi na prvi stopnji Vrhovno sodišče, ki odloča tudi o sporu o pristojnostih med upravnim in drugim sodiščem ter o pritožbah in drugih pravnih sredstvih zoper odločbe, izdane v upravnem sporu na prvi stopnji.

Notranjo organizacijo, poslovanje sodišč v posameznih zadevah ter pisarniško, finančno in tehnično poslovanje sodišč je uredil Sodni red iz leta 1995. Nekaj sprememb je prineslo novo ustanovljeno Upravno sodišče, ki prevzema zadeve s področja vrhovnega sodišča. Leta 2001 je bilo izdano tudi Navodilo o izločanju dokumentarnega gradiva.³³ V njem najdemo določbe, kako dolgo se hrani posamezna vrsta gradiva pri posameznem sodišču.

Med sodišči moramo omeniti tudi in še posebej **ustavno sodišče**. Ustava Republike Slovenije

²⁴ Temeljna sodišča so uvedli z zakonom o rednih sodiščih (Uradni list SR Slovenije, št. 10/1977).

²⁵ Zakon o sodiščih, člen 23.

²⁶ Zakon o sodiščih, člen 97.

²⁷ Uradni list RS, št. 19/94.

²⁸ Zakon o delovnih in socialnih sodiščih, 2. - 6. člen.

²⁹ Zakon o delovnih in socialnih sodiščih, 7. in 8. člen.

³⁰ Ustanovljena z zakonom o sodiščih združenega dela leta 1974 (Uradni list SRS, št. 38/74).

³¹ Uradni list RS, št. 50/97.

³² Zakon o upravnem sporu, 1. člen.

³³ Uradni list RS št. 52/2001, stran 5415.

iz leta 1991 je vpeljala načelo delitve oblasti in določila Ustavnemu sodišču položaj najvišjega organa sodne oblasti za varstvo ustavnosti in zakonitosti ter za varstvo človekovih pravic. Ustavne določbe o pristojnostih in postopku je razčlenil novi Zakon o Ustavnem sodišču.³⁴ Ustavno sodišče Republike Slovenije je zamenjalo Ustavno sodišče Socialistične Republike Slovenije. V naslednjih letih je dobilo sodišče še Poslovnik Ustavnega sodišča³⁵ in Pravilnik o pisarniškem poslovanju Ustavnega sodišča RS.³⁶

V pristojnost novega ustavnega sodišča se na prvo mesto uvršča ustavosodna presoja, ki je bodisi preventivna bodisi represivna. Z drugimi besedami je poglavitna naloga ustavnega sodišča nadzor ustavnosti pravnih norm, ta pa je glede na čas opravljanja in posledice dvojen: predhoden in naknaden. V prvo vrsto sodi predvsem pristojnost ustavnega sodišča izreči mnenje o skladnosti mednarodnih pogodb z ustavo. Državni zbor je dolžan to mnenje upoštevati. Glavnina dejavnosti pa leži na drugi vrsti presoje, ki obsega: abstraktno presojo (presoja skladnosti zakonov z ustavo; skladnosti zakonov in drugih predpisov z ratificiranimi mednarodnimi pogodbami in s splošnim načeli mednarodnega prava; skladnosti podzakonskih predpisov z ustavo in zakoni; skladnosti predpisov lokalnih skupnosti z ustavo in zakoni; skladnosti splošnih aktov, izdanih za izvrševanje javnih pooblastil z ustavo, zakoni, podzakonskimi predpisi in ratificiranimi mednarodnimi pogodbami ter splošnimi načeli mednarodnega prava)³⁷ in konkretno presojo³⁸ na podlagi zahtev sodišča, Državnega tožilstva, Banke Slovenije, Računskega sodišča in varuha človekovih pravic v zvezi s postopki, ki jih vodijo, oziroma v zvezi z zadevo, ki jo obravnavajo. Razen tega ima ustavno sodišče še nekatere druge pristojnosti,³⁹ kot na primer odločanje o pritožbah zaradi kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin s posamičnimi akti.

Pomemben organ je **Državno tožilstvo**, ki zastopa kazenske obtožbe pred pristojnim sodiščem in opravlja druga procesna dejanja tožilca v kazenskem postopku ter vlaga predloge za pregon v zadevah prekrškov (če tako določa zakon) in lahko, če je z zakonom posebej določeno, vlaga procesne akte tudi v civilnih in drugih sodnih postopkih in upravnih postopkih. Njegovo temeljno nalogo opredeljuje že Ustava,⁴⁰ položaj in organizacijo državnega tožilstva pa ureja Za-

kon o državnem tožilstvu.⁴¹ Ureditev Državnega tožilstva je prirejena sodiščem. Državno tožilstvo Republike Slovenije deluje za območje celotne države, štiri višja državna tožilstva (v Celju, Kopru, Mariboru in Ljubljani) za območje višjih sodišč ter enajst okrožnih državnih tožilstev za območje okrožnih sodišč ter okrajnih sodišč z območja posameznega okrožnega sodišča (Okrožno državno tožilstvo v Celju z zunanjim oddelkom v Velenju, Okrožno državno tožilstvo v Kopru z zunanjimi oddelki v Piranu, Postojni in Sežani, Okrožno državno tožilstvo v Novi Gorici, Okrožno državno tožilstvo v Kranju z zunanjim oddelkom v Radovljici, Okrožno državno tožilstvo v Krškem, Okrožno državno tožilstvo v Ljubljani z zunanjimi oddelki na Vrhniki, Domžalah, Kočevju in Trbovljah, Okrožno državno tožilstvo v Novem mestu, Okrožno državno tožilstvo na Ptuj, Okrožno državno tožilstvo v Mariboru, Okrožno državno tožilstvo v Murski Soboti z zunanjim oddelkom v Ljutomeru, Okrožno državno tožilstvo v Slovenj Gradcu). Državno tožilstvo pravzaprav nadaljuje delo nekdanjih javnih tožilstev, kljub temu da je prejšnja ureditev temeljila na načelu enotnosti oblasti in je bil položaj tožilstva dokaj drugačen. V tožilstvu je nosilec tožilske funkcije eden ali več državnih tožilcev. Vodja državnega tožilstva Republike Slovenije je generalni državni tožilec Republike Slovenije. Državni tožilci, imenovani pri državnem tožilstvu Republike Slovenije, imajo naziv vrhovni državni tožilec, državni tožilci, imenovani pri višjem državnem tožilstvu, imajo naziv višji državni tožilec, državni tožilci, imenovani pri okrožnem državnem tožilstvu pa imajo naziv okrožni državni tožilec. Zakon je uvedel tudi pomočnike tožilcev, ki lahko opravijo večino nalog, ki spadajo v pristojnost tožilstva.⁴² Tožilstva so še vedno organizirana na hierarhični podlagi, čeprav nekoliko manj kot v prejšnji ureditvi. Vodja tožilstva lahko daje državnim tožilcem in tožilstvom obvezna splošna navodila za delo v posameznih vrstah zadev ali celo v posamezni zadevi. Višja državna tožilstva nadzorujejo poslovanje nižjih tožilstev, generalni državni tožilec Republike Slovenije pa daje splošna navodila za ravnanje vseh tožilcev, ki se nanašajo na enotno uporabo zakona pri državnih tožilstvih in na izenačevanje politike pregona. Notranjo organizacijo in poslovanje državnih tožilstev ureja Pravilnik o notranji organizaciji in poslovanju državnih tožilstev v Republiki Sloveniji.⁴³

Kot del pravosodja štejemo tudi **odvetništvo**, samostojno in od državnih organov neodvisno službo, ki zagotavlja poklicno strokovno zastopanje pravnih in fizičnih oseb v postopku pred

³⁴ Uradni list RS, št. 15/94.

³⁵ Uradni list RS, št. 49/98.

³⁶ Uradni list RS, št. 80/2000.

³⁷ 1. odst. 160. čl. Ustave in 22. do 49. čl. Zakona o Ustavnem sodišču.

³⁸ 23. čl. Zakona o Ustavnem sodišču.

³⁹ 1. odst. 160. čl. Ustave in 1. odst. 21. člena Zakona o Ustavnem sodišču.

⁴⁰ Člen 135.

⁴¹ Uradni list RS, št. 63-2169/94.

⁴² Franc Grad, Igor Kaučič, Ciril Ribičič, Ivan Kristan, DRŽAVNA UREDITEV SLOVENIJE, Ljubljana 1999, str. 193, 194; Zakon o državnem tožilstvu, členi 64-68, 57, 13.

⁴³ Uradni list RS, št. 78-3981/1998.

sodišči in drugimi državnimi organi kot tudi druge oblike pravne pomoči, in jo opravljajo odvetniki kot svoboden poklic. Odvetništvo torej ni organ, temveč samostojna poklicna dejavnost odvetnikov. Položaj odvetnikov in način njihovega delovanja določa zakon o odvetništvu.⁴⁴ Odvetniki se obvezno združujejo v Odvetniško zbornico Slovenije, ki je pravna oseba. Njena osrednja naloga je spremljanje dela odvetnikov in skrb za skladen razvoj odvetništva. Odvetniška zbornica Slovenije vodi tudi imenik odvetnikov. Pravica do opravljanja odvetniškega poklica se namreč pridobi z vpisom v ta imenik.⁴⁵ Odvetnik pravno svetuje in zagovarja stranke pred sodišči in drugimi državnimi organi, sestavlja listine ter zastopa stranke v njihovih pravnih razmerjih.⁴⁶ Po prejšnji ureditvi se je štel odvetništvo za del posebnega sistema pravne pomoči kot dejavnosti posebnega družbenega pomena, ki naj bi vsakomur zagotavljala varstvo pravic pred sodišči in drugimi državnimi organi.⁴⁷

Notariat je javna služba, ki jo opravljajo notarji. To področje ureja Zakon o notariatu,⁴⁸ ki določa položaj notarja in notariata, pa tudi način notarskega poslovanja. Notarji kot osebe javnega zaupanja sestavljajo javne listine o pravnih poslih, izjavah volje oziroma dejstvih, iz katerih izvirajo pravice; prevzemajo listine v hrambo, denar in vrednostne papirje pa za izročitev tretjim osebam ali državnim organom; opravljajo še druga uradna dejanja po nalogu sodišč oziroma na zahtevo posameznikov.⁴⁹ Notarji se obvezno združujejo v Notarsko zbornico Slovenije, ki skrbi za ugled, verodostojnost in razvoj notariata ter zastopa interese notarjev in notarskih kandidatov.⁵⁰ Notarska zbornica ima dolžnosti in odgovornost tudi glede arhivov notarjev,⁵¹ zlasti v primeru njihove razrešitve ali smrti. Notariata v naši prejšnji ureditvi nismo poznali. Z odlokom AVNOJA z dne 17. novembra 1944 so bili namreč odpravljeni "vsi javni notariati in javno-notarske zbornice."⁵² Določeno je bilo, da vsa opravila, ki so jih dotlej "vodili javni notarji, preidejo v pristojnost narodnih sodišč...".⁵³ Na podlagi ustavne določbe, da je notariat javna služba, ki jo ureja zakon, pa so notarji po nekaj več kot pol stoletja zopet začeli delovati.⁵⁴

⁴⁴ Uradni list RS, št. 18/1993.

⁴⁵ Zakon o odvetništvu členi: 41-43.

⁴⁶ Zakon o odvetništvu, členi 1, 2, 31.

⁴⁷ Franc Grad, Igor Kaučič, Ciril Ribičič, Ivan Kristan, DRŽAVNA UREDITEV SLOVENIJE, Ljubljana 1999, str. 195.

⁴⁸ Uradni list RS, št. 13/94

⁴⁹ Zakon o notariatu, člena 2 in 5.

⁵⁰ Zakon o notariatu, člen 107.

⁵¹ Zakon o notariatu, členi 96-99.

⁵² Člen 1.

⁵³ Člen 2.

⁵⁴ Ustava Republike Slovenije, člen 137; Več o tem glej Franc Grad, Igor Kaučič, Ciril Ribičič, Ivan Kristan, DRŽAVNA UREDITEV SLOVENIJE, Ljubljana 1999, str. 195; Žarko Bizjak, Razvoj notariata od srede 19. stoletja do konca druge sve-

Državno pravobranilstvo je uredil zakon o državnem pravobranilstvu.⁵⁵ To je samostojen državni organ, ki je predvsem zastopnik Republike Slovenije (njenih organov in upravnih organizacij v sestavi, ki so pravne osebe) pred sodišči in upravnimi organi, tudi pred tujimi in mednarodnimi sodišči.⁵⁶ Naloge državnega pravobranilstva opravljajo generalni državni pravobranilec in državni pravobranilci ter pomočniki državnega pravobranilca. Predpise za notranjo organizacijo in poslovanje državnega pravobranilstva izda generalni državni pravobranilec v soglasju z ministrom, pristojnim za pravosodje.⁵⁷ Ti predpisi so šele v pripravi. Ta državni organ smo poznali že v prejšnji ureditvi, čeprav pod drugim imenom. Med drugo svetovno vojno je namreč prenehalo delovati Državno pravobranilstvo kot organ, ki je zastopal premoženjske pravice in koristi Kraljevine Jugoslavije. Po vojni so njegova opravila delno nadaljevali člani vlade oziroma predsedniki ljudskih odborov ter vodilne osebe ali zastopniki ustanov. Njihovo dejavnost je urejal zvezni zakon o zastopanju države in javnih organizacij pred sodišči in upravnimi organi iz leta 1946. Praksa je pokazala izredno slabe rezultate takega poslovanja. Zato je bil z zveznim zakonom leta 1952 ustanovljen nov organ, javno pravobranilstvo, ki je delovalo vse do ustanovitve državnega pravobranilstva s tem zakonom. Državno pravobranilstvo opravlja naloge iz svoje pristojnosti na sedežu in na zunanjih oddelkih. Sedež državnega pravobranilstva je v Ljubljani, zunanji oddelki pa so v Mariboru, Celju, Kopru, Kranju, Murski Soboti, Novi Gorici, Novem mestu in na Ptujju.⁵⁸

Omeniti moramo še **družbenega pravobranilca Republike Slovenije**. To je samostojen državni organ, ki opravlja določene funkcije v zvezi z varstvom družbene lastnine in varstvom pravic delavcev. Njegovo delovanje in prenehanje ureja Zakon o družbenem pravobranilcu Republike Slovenije⁵⁹ v svojem prvem členu. Naloge v zvezi z varstvom družbene lastnine opravlja družbeni pravobranilec po pooblastilih, ki jih je do uveljavitve tega zakona imel družbeni pravobranilec samoupravljanja na podlagi zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij,⁶⁰ zakona o gospodarskih javnih službah⁶¹ in zakona o gospodarskih družbah.⁶² Naloge v zvezi z varovanjem pravic delavcev pa opravlja družbeni pra-

tovne vojne s posebnim poudarkom na zakonodaji, Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave, št. 8, Ljubljana 1988, str. 113-119.

⁵⁵ Uradni list RS št. 20/97.

⁵⁶ Zakon o državnem pravobranilstvu, členi 1. in 2., 8. člen.

⁵⁷ Zakon o državnem pravobranilstvu, členi 3. in 4.

⁵⁸ Zakon o državnem pravobranilstvu, člen 17.

⁵⁹ Uradni list RS, št. 69/95.

⁶⁰ Uradni list RS, št. 55/92, 7/93, 31/93 in 32/94 – odločba US.

⁶¹ Uradni list RS, št. 32/93.

⁶² Uradni list RS, št. 30/93, 29/94 in 82/94.

vobranilec po pooblastilih, ki jih je do uveljavitve tega zakona imel družbeni pravobranilec samoupravljanja na podlagi zakona o temeljnih pravicah iz delovnega razmerja.⁶³ Določeno je tudi, da ta državni organ deluje le do dokončanja sodnih postopkov v zvezi z varstvom družbene lastnine, oziroma do uveljavitve novega zakona, ki bo urejal delovna razmerja. Družbeni pravobranilec opravlja svojo funkcijo na celotnem območju države in ima najmanj deset namestnikov. Sedež družbenega pravobranilca je v Ljubljani.⁶⁴ Družbeni pravobranilec nadaljuje in končuje delo, ki ga je v sedemdesetih letih začel družbeni pravobranilec samoupravljanja⁶⁵ in nadaljeval v letu 1994⁶⁶ ustanovljeni družbeni pravobranilec Republike Slovenije.

Ostali so nam še organi za prekrške. Na tem mestu jih omenjamo zato, ker je Ustavno sodišče leta 1995 sprejelo načelno stališče, da je sodnike za prekrške, skladno z določili 23. člena ustave, treba obravnavati kot del sodne oblasti in da jih pri opredeljevanju njihovega statusa ni dopustno uvrščati v izvršilno oziroma v upravno vejo oblasti.⁶⁷ Reorganizacija organov za postopek o prekrških po letu 1991 še ni doživela korenitejših sprememb.

Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije je določil, da se do izdaje ustreznih predpisov v Republiki Sloveniji smiselno uporabljajo kot republiški predpisi zvezni predpisi, ki so veljali v RS ob uveljavitvi tega zakona, kolikor ne nasprotujejo pravnemu redu RS in kolikor ni s tem zakonom drugače določeno.

Kako je danes poskrbljeno za arhive pravosodnih organov? Arhivski zakon, sprejet v letu 1997,⁶⁸ je prinesel nekaj dobrih sprememb. Predvsem je pomembno določilo 21. člena, ki našteva dolžnosti javnopравnih oseb pri prehodu javnega arhivskega gradiva v arhiv, in dodaja, da je za izvajanje le-teh treba "zagotavljati ustrezne materialne, kadrovske in finančne pogoje ter določiti enega od delavcev na vodilnem položaju, ki je odgovoren za izvajanje teh obveznosti." Ta drobna določba omogoča velike spremembe v medsebojnih odnosih med arhivom in ustvarjalci arhivskega gradiva ter dviga raven ozaveščenosti glede pomena arhivskega gradiva. Žal pa je zakon ohranil tudi nekaj neustreznih določb. Za področje, o katerem teče beseda, je to predvsem opredelitev pojma arhivsko gradivo. Zakaj? Prav dokumenti

pravosodnih organov so velikokrat take narave, da bi jim težko nadelo ime "kulturni spomenik". Pravzaprav nam delo zakonodajnih in upravnih organov odkriva kulturo, dokumenti pravosodnih organov pa osvetljujejo nekulturo neke družbe. Gosto popisani listi zaslišanj in sodb dostikrat odgrinjajo grobo, kruto stvarnost, brez omilitev in olepšav. Tem dokumentom bi težko nadelo ime "kulturni spomenik". Opredelitev arhivskega gradiva je preozka in zato nepopolna ter povzroča nerazumevanje in nenaklonjenost pravosodnih organov za tvorno sodelovanje s pristojnimi javnimi arhivi. Vendar je prav danes čas, ko se evropska javnost vse bolj obrača v smeri popravljanja starih krivic, poudarjanja vrednot, varstva pravic. Visoke zahteve arhivskega zakona in podzakonskih aktov glede dolžnosti javnopравnih oseb glede hrambe in izročitve arhivskega gradiva na eni strani, ter nizke sankcije za neizpolnjevanje teh dolžnosti na drugi strani, prav vabijo pravosodne organe k odstranitvi arhivskega gradiva, še posebej tistega, ki za javnopравno osebo nima trajne vrednosti. Pravosodni organi so namreč, razen nekaj izjem, raztreseni po raznih lokacijah. Velikokrat se selijo. Primernih prostorov za shranjevanje večjih količin gradiva nimajo. Roki za oddajo arhivskega gradiva odpravljenih organov so dolgi. Vse to spravlja dokumentarno gradivo in še bolj arhivsko gradivo v veliko nevarnost, pravzaprav nič manjšo, kot tista davna odločba, ki smo jo navedli – o oddaji papirja v predelavo.

SUMMARY

ARCHIVES, SOCIAL CHANGES AND JUSTICE

Social changes require legal changes. The deeper and the more wide-ranging are the social changes, the more pronounced are the changes in the legal superstructure, the legal organisation. The Slovene legal system is – like any other legal system – determined by the social, political, and cultural circumstances. Due to the shifts in the political affiliation of the Slovene territory or its population, the continuity of our legal system has been interrupted at least three times in the modern period. The first such rupture occurred with the collapse of the Austria-Hungary in 1918, followed by the collapse of the Kingdom of Yugoslavia in 1941 and the creation of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in 1945, and finally, the establishment of an independent Slovene state in 1991. In December 1991 Slovenia adopted its constitution, which was followed by new laws in all major legal fields, including justice. As the guardian of national memory, the Archives must pay special attention to the major turning points in the nation's history. Such moments engender new ways of life, prompt new thinking and bring about a new functioning of the society. Furthermore, the immediate aftermath of such changes is crucial to the understanding of the after-effects, the consequent social processes. This time is also fatal for the subsequent balance of forces and the individual situations.

⁶³ Uradni list SFRJ, št. 60/89 in 42/90 v zvezi s 4. členom ustavnega zakona za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije.

⁶⁴ Zakon o družbenem pravobranilcu, člen 2.

⁶⁵ Uradni list SRS, št. 21/75, 31/84 in Uradni list RS, št. 8/90?

⁶⁶ Uradni list RS, št. 71/94 in 20/95.

⁶⁷ Odločba U-1-117/93 z dne 2. februarja 1995 (Ur. l. RS, št. 13/95).

⁶⁸ Takon o arhivskem gradivu in arhivih, Uradni list RS, št. 20/1997.